

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ФАКТОР РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Аналізуються економічні аспекти соціального капіталу як важливого чинника розвитку регіонів України, його роль у побудові нової модернізованої моделі економічної взаємодії, основаної на ідеї координації дій влади, суспільства та бізнесу і спрямованої на розвиток сучасної демократичної держави.

Ключові слова: соціальний капітал, довіра, соціальні мережі, механізми міжсекторного партнерства, регіональний розвиток.

За два десятиліття Україна пройшла складний шлях становлення державності, розвитку економічних, політичних та культурних інституцій. Однак в умовах формування нової глобальної економічної і соціальної політики, зміни ролі держави в світовій економіці Україні потрібна принципово нова модернізаційна модель розвитку, основана на ідеї консолідації держави, суспільства та бізнесових структур щодо стратегічних цілей розвитку сучасної демократичної держави. При цьому потрібно враховувати особливості соціально-економічного розвитку та специфіку культурно-історичних надбань окремих регіонів України.

Останнім часом в умовах пошуку шляхів вирішення проблем післякризового періоду великий інтерес викликають розгляд та практичне застосування теорії соціального капіталу. Науковці, які досліджують цю проблематику, дійшли висновку, що головним чинником економічного зростання більшості країн і регіонів, що розвиваються, є саме соціальний капітал. У цьому аспекті формування інститутів соціального партнерства, діяльність яких ґрунтується на довірі та солідарності, а також розвиток нових, максимально ефективних форм комунікацій та обмін інформацією між громадськістю, органами державного управління і бізнесом складає основу стратегічних напрямів як державного, так і регіонального розвитку, є виявленням соціального капіталу в суспільстві.

Теорія соціального капіталу формувалася у працях Е. Дюркгейма та М. Вебера, котрі категорію “довіра” оцінили як важливу складову суспільних відносин, а також у працях представників класичної теорії людського капіталу – А. Сміта, В. Петті, А. Маршалла. У дослідженнях Р. Беккера, Дж. Джейкобса, Р. Лоурі, Д. Коулмена категорія “соціальний капітал” отримала більш розгорнуте тлумачення. Велике значення в розвитку теорії соціального капіталу мали праці французького соціолога П. Бурдьє, який вказував на взаємозв’язок між соціальним, фізичним, культурним і людським капіталом. Р. Патнем вивчав соціальний капітал у різних сферах людського життя, підкреслюючи його роль у розвитку демократії та соціальної єдності. Серед робіт зарубіжних дослідників також варті уваги напрацювання Л. Ханіфена, А. Портеса, Дж. Тернера, Р. Ліна, Т. Шульца, М. Леві, Р. Барта, Д. Томаса, Р. Інхельгарта, Ж. Нахпета, Р. Роуза та ін. Подальшого розвитку теорія соціального капіталу набула в працях відомого американського соціолога Ф. Фукуями, який вважав, що “взаємодія, моральні зобов’язання, відповідальність перед суспільством і довіра” є “оазою стабільності і добробуту в постіндустріальний період” [1, с. 29].

Вивчення соціального капіталу у вітчизняній науці та на пострадянському просторі почалося тільки в 90-х роках ХХ ст. Розгляд теорії соціального капіталу крізь призму реалій російського суспільства представлено в працях Н. Бусової, І. Дискіна, В. Радаєва, Т. Скрипкіної, Л. Стрельнікової, А. Трапкової, у статтях О. Куценко, С. Борсукової та ін. Вітчизняні дослідження соціального капіталу відображені в роботах О. Мартякової, М. Горожанкіної, Д. Богині, Р. Задорожного, Р. Тарасенко, С. Тютюнникова, А. Ягідки, В. Близнюка, О. Бородинової, А. Грішної, М. Дороніної, А. Колодій, Ю. Куликової, Е. Лібанової, І. Радіонової, В. Савчук, В. Сікори та ін.

Вплив соціального капіталу на економічне зростання, розвиток інформаційних технологій, скорочення транзакційних витрат вивчають аналітики Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку, Міжнародного валютного фонду.

Узагальнення основних функціональних особливостей соціального капіталу щодо створення сприятливого клімату соціально-економічного розвитку регіонів України, а також вивчення інструментів нарощування позитивного соціального капіталу в регіоні.

Регіон як цілісна підсистема загальної системи суспільного виробництва виконує народногосподарську функцію за допомогою виробництва певних продуктів або послуг, характерних для його спеціалізації. Зміна показників соціально-економічної діяльності регіону впливає на функціонування всієї системи суспільного виробництва. Базисом в управлінні регіональним розвитком є аналіз і прогнозування соціально-економічного стану регіону з подальшим формулюванням цілі соціально-економічного розвитку, уточненням програмних заходів і основних пріоритетів регіонального господарського комплексу. Досягнення комплексної цілі розвитку регіону спрямовано на підвищення конкурентоспроможності вироблених у регіоні товарів і послуг, дотримання гарантій соціальної та політичної стабільності, консолідації людського потенціалу регіону як основної передумови успішного здійснення соціально-економічних реформ. Реалізація комплексної цілі регіонального розвитку можлива тільки за умови формування механізмів, які сприяють ефективній взаємодії між органами державної влади України, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, регіональними галузевими асоціаціями та об'єднаннями підприємців і суб'єктів господарювання, громадськими організаціями, політичними партіями і рухами, населенням регіону, тобто при максимально ефективному використанні соціального капіталу в регіоні.

Соціальний капітал регіону – це продуктивний ресурс, який отримують суб'єкти громадської діяльності в процесі здійснення актів комунікації та встановлення взаємовигідних контактів, оснований на принципах чесності, солідарності, справедливості та довіри. Така діяльність здійснюється добровільно і в умовах, коли індивідуальне вирішення завдань неможливе. Основними складовими соціального капіталу є довіра, норми і правила поведінки, використання соціальних мереж. Залежно від співтовариств, регіонів і країн кількість соціального капіталу та його форми можуть бути різними, що істотно впливає на стан економіки і суспільства. Наявність соціального капіталу в суспільстві – важлива умова економічного зростання і підвищення рівня суспільного добробуту. Він є тим чинником економічного розвитку, який справляє значний вплив на умови життя громадян, якість інститутів освіти, охорони здоров'я, державне управління, інвестиційно-інноваційний клімат регіону, рівень застосування інформаційних технологій, процеси урбанізації, показники насильства й злочинності, громадську безпеку, стан суспільної довіри тощо. Н. Стежко особливості соціального капіталу характеризує так: “Сукупність економічних відносин, що виникають у результаті відтворення соціального капіталу, якісно складніші і кількісно різноманітніші, ніж економічні відносини у сфері відтворення матеріальних благ” [2, с. 47–48].

Фахівцями у вивченні соціального капіталу визначено горизонтальний і вертикальний канали його впливу на результати соціально-економічної взаємодії. Використання горизонтального каналу сприяє зниженню транзакційних витрат шляхом встановлення довірчих відносин між людьми, партнерами по бізнесу, а також у разі створення добровільних об'єднань між різними економічними гравцями для вирішення складних суспільних проблем без залучення держави. Вертикальний канал передбачає підвищення якості державного управління шляхом запровадження реальної підзвітності органів влади громадським структурам. Вчені науково-навчальної лабораторії прикладного аналізу інститутів і соціального капіталу, створеної на базі Національного дослідницького університету “Вища школа економіки” (Російська Федерація), вважають, що тільки ефективно працююче суспільство з достатнім рівнем соціального капіталу сприяє продуктивній роботі держави, і навпаки, нестача соціального капіталу спричиняє неефективність державних дій [3, с. 160].

В. І. Бурдяк у статті “Соціальний капітал і громадянське суспільство в Центрально-Східній Європі” викладає теорію некомунітарного соціального капіталу М. Аберга крізь призму української політичної культури. М. Аберг вважає, що специфічний соціальний капітал в Україні, який виник ще за соціалізму, заважає побудові демократичних інститутів, розвитку довіри і співпраці в суспільстві, оскільки обмежується вузьким колом соціальних зв'язків (родичів, друзів). Тож М. Аберг стверджує, що неефективна робота держави призводить до розвитку некомунітарного соціального капіталу. В. І. Бурдяк дотримується думки стосовно недоцільності протиставлення держави і суспільства, тому що ключовими факторами в по-

будові соціального капіталу є фінансова підтримка держави та законодавство, яке регулює відносини влади та громадських організацій [4, с. 86].

Матеріали національної доповіді “Новий курс: реформи в Україні, 2012–2015” свідчать про те, що контроль з боку суспільства за виконанням державою своїх функцій, а також участь громадян у прийнятті державних рішень здійснюються недостатньо через, з одного боку, невміння і небажання представників влади провадити суспільну політику, а також визнавати громадськість гідним партнером у прийнятті рішень; з другого боку, пасивність і невміння громадськості вести грамотний і професійний діалог з державою. У зв’язку з цим для виправлення ситуації пропонується реалізація таких практичних заходів: громадськими організаціями повинні надаватися лише ті послуги, виконання яких державою якісно неможливе, але практично необхідне; під час розроблення та впровадження законопроектів і здійснення державної політики уряд має найрезультативніше використовувати громадський потенціал [5, с. 212].

Малоефективність політичних інститутів, недотримання прав і свобод громадян свідчать про те, що Україна на сьогодні перебуває лише на шляху побудови ефективного демократичного простору. Оскільки лише в суспільстві, де наявність соціального капіталу очевидна, громадяни окремих міст і регіонів займають активну політичну позицію, діють сформовані на добровільній основі групи захисту інтересів людини, тобто здійснюється громадський контроль за виконанням органами влади своїх зобов’язань, можна побудувати стійку демократичну систему, спрямовану на створення оптимальних умов для швидкого економічного розвитку.

Громадянське суспільство кожного регіону або країни формується шляхом утворення вільних і добровільних груп, які захищають інтереси громадян, що проживають на певній території. До них належать громадські організації, релігійні, благодійні, правоохоронні організації, профспілки, професійні асоціації. Діяльність громадських організацій справляє позитивний вплив на рівень соціально-економічного розвитку регіону, оскільки їх робота спрямована на здійснення численних суспільно значущих культурних, наукових, благодійних проектів. Різноманітність проведених громадським сектором економіки заходів сприяє зростанню соціального капіталу в регіоні. Саме соціальний капітал дає можливість реалізовувати цим організаціям програми в галузі освіти, охорони здоров’я, соціального захисту громадян, навіть без залучення урядових структур [6, с. 232].

Сучасні дослідники зауважують, що в такому разі йдеться про відкритий тип соціального капіталу, коли громадськість має широкий спектр дії і впливає на реалізацію стратегій розвитку конкретних територій. На відміну від відкритого, закритий соціальний капітал формується в межах вузьких груп, надає їх учасникам окремі переваги, але відіграє негативну роль у житті соціуму [3, с. 160]. Прикладами таких організацій є різні екстремістські, терористичні, злочинні угруповання, корупційні зв’язки, що виникають на тлі недовіри до державної влади, низької якості державних суспільних послуг у сфері освіти та охорони здоров’я, а також незабезпеченості гідного рівня життя населення.

В умовах глобальної економічної кризи гостро постають проблеми тіньової економіки, що проявляються у незаконній приватизації державного та комунального майна, нелегальних валютних операціях, корупції, контрабандному ввезенні товарів та їх обігу. Серед причин поширення тіньової економіки в регіонах України можна назвати: зростання безробіття, відсутність гідного соціального захисту населення та мотивації у суб’єктів господарювання вести діяльність у легальному секторі економіки, що зумовлено їх правовою незахищеністю з боку представників владних структур різного рівня.

Тінізація економіки негативно впливає на політичний, соціальний, інноваційний розвиток регіонів, віддаляє Україну від високотехнологічного прориву і формування економіки інноваційного типу. Названі проблеми спричинені браком соціального капіталу в суспільстві. Тільки в умовах активної та всебічної підтримки регіональними органами влади та суспільством інноваційно орієнтованих структур, стимулювання співпраці з вітчизняними та зарубіжними науково-дослідними організаціями можливі активізація інвестиційно-інноваційних процесів й отримання очікуваних соціально-економічних результатів у корпоративному секторі кожного регіону і країни в цілому [7, с. 189–190].

Відносини між державою та бізнесом в українських регіонах характеризуються також численними проблемами у сферах: захисту прав власності, інвесторів; оподаткування; соціальної відповідальності бізнесу тощо. Податкове регулювання характеризується нестабільністю, істотним податковим навантаженням на економічні суб'єкти, ускладненим адмініструванням платежів. Бізнес-середовище в Україні оцінюється як найгірше серед постсоціалістичних країн Європи.

Водночас формування ефективного механізму соціальної відповідальності бізнесу, удосконалення стратегії та інституційної структури протидії корупції, вдосконалення нормативно-правової бази державно-приватного партнерства сприятимуть становленню партнерських відносин між державою та бізнесом [5, с. 164–166]. Але у створенні необхідного економічного клімату важливішу роль відіграє здатність до ведення соціального діалогу між державою, суспільством і бізнесом, бо окремо кожен з цих секторів не в змозі вирішити проблем українських регіонів. На думку Н. Стежко, нині без допомоги бізнесу соціальний капітал не може якісно розвиватися [2, с. 48].

Дослідження соціального капіталу сучасних українських підприємств до сьогодні проходилися в меншому обсязі, ніж вивчення соціального капіталу держави і суспільства, проте авторами, які займаються цим питанням, встановлено, що основні вигоди від збільшення соціального капіталу на підприємстві полягають у зниженні плинності кадрів, підвищенні кваліфікації працівників, створенні в колективі сприятливої атмосфери співробітництва й взаємодопомоги. Результати у сфері інтелектуальної власності також характеризують ефективність політики управління соціальним капіталом підприємства [8, с. 61–63]. Крім того, соціальний капітал підприємства передбачає розвиток комунікацій, навичок ефективної взаємодії, дає змогу координувати діяльність людей, орієнтуючи їх на досягнення організаційних цілей, знижує частоту виникнення випадків порушення трудової дисципліни, несумлінного ставлення до роботи. У межах цієї проблематики актуальними залишаються подальші дослідження стану соціального капіталу та його складових на підприємствах України з урахуванням регіональних особливостей.

Поширення тіньової і непродуктивної зайнятості в регіонах України, низький рівень довіри громадян до представників органів влади, зниження ефективності від реалізації економічного потенціалу, орієнтація на замкнутість і самодостатність регіонального виробництва актуалізують розроблення нової модернізаційної політики економічного зростання, що враховує фактори збільшення обсягу соціального капіталу в регіонах. Така політика має бути націлена на підвищення ефективності державного управління, економічного розвитку, досягнення нової якості життя та оптимізацію діяльності регіональних співтовариств.

У сучасних умовах розвитку України, що характеризується зростанням соціальної ініціативи бізнесу та некомерційних організацій, спричиненим невіршеністю низки соціальних проблем суспільства, доцільно застосовувати таку соціальну інновацію, як міжсекторне соціальне партнерство. Основною позитивною особливістю такої організаційної концепції є досягнення синергетичного ефекту й отримання взаємних вигід шляхом конструктивної взаємодії між інститутами держави, суспільства і бізнесу.

Провідний спеціаліст з вивчення особливостей соціального партнерства в сучасних українських реаліях О. В. Мартякова стверджує, що системоутворюючим елементом поняття “партнерство” є співпраця, за якої всі сектори соціально-економічної взаємодії є рівноправними партнерами, котрі доповнюють один одного, оскільки, маючи різні можливості для участі у вирішенні соціальних проблем, вибудовують відносини, які базуються “на взаємовигідному обміні ресурсів, доступ до яких може бути корисний для всіх сторін” [9, с. 460]. Партнери по взаємовигідній співпраці поступово вибудовують відносини, ґрунтовані на взаєморозумінні та довірі.

К. Бондарчук і В. Якимець так визначають поняття “механізм міжсекторного соціального партнерства”: “Механізм міжсекторного соціального партнерства – це спільно розроблена представниками двох або трьох (влада, бізнес, суспільство) секторів сукупність правил, способів, технологій і документації з організації, забезпечення ресурсами та реалізації спільних робіт, яка вбудована в схему функціонування соціальної сфери на певній території, спрямована на вирішення соціально важливих проблем з урахуванням чинних

нормативних і правових актів і відтворена в майбутньому без участі творців”. Virізняють п’ять груп механізмів міжсекторного соціального партнерства: конкурсні механізми включають механізми муніципального соціального замовлення, муніципального гранту, тендера, конкурсу соціальних проєктів, конкурсу громадянських ініціатив і некомерційних організацій; соціально-технологічні механізми реалізуються на базі новостворених соціальних технологій, ефективно відрізняються за якістю від уже застосовуваних державними установами; організаційно-структурні механізми пов’язані з утворенням нових організаційних структур у ході об’єднання некомерційних організацій і бізнесу з владою, при цьому влада делегує частину своїх функцій через залучення громадян і громадських організацій у процес вирішення соціально значущих завдань; процедурні механізми (правила співпраці некомерційних організацій, бізнесу і влади) формуються шляхом спільного обговорення у вигляді спеціальної угоди на фіксований період часу; комплексні або комбіновані форми включають не менше двох груп наведених механізмів [10].

Впровадження механізмів міжсекторного соціального партнерства можливе тільки на добровільних засадах і в умовах достатньої інформованості про специфіку, правові особливості, проблеми діяльності другої сторони з максимальним урахуванням реальних обставин, можливостей і перспектив подальшої взаємодії. На сьогодні міжсекторне соціальне партнерство позиціонується як найефективніша модель максимального використання потенціалу трьох секторів економіки у вирішенні важливих соціально-економічних проблем суспільства окремих територіальних одиниць.

О. Плотніков у статті “Міжсекторне партнерство як соціальна інновація для муніципальної влади Росії” наводить вигоди, отримані партнерами по такому співробітництву: “Для державного сектору партнерство з громадськими організаціями підвищує потенціал у розробленні та реалізації політики, яка здатна поліпшити легітимність державного сектору. Для громадських організацій партнерство дає організаційний розвиток, появу додаткових ресурсів, навички лобізму, визнання і посилення статусу. Для бізнесу партнерство дає поліпшення репутації бренду, сприяє зростанню лояльності до нього на місцевих ринках, розширює можливості управління ризиками, надає переваги в залученні, мотивації та утриманні працівників, а також сприяє гуманізації бізнесу” [11].

Грунтуючись на принципах усвідомленої добровільної участі та створенні й підтримці довірчих відносин між гравцями економічної взаємодії, міжсекторне соціальне партнерство сприяє нарощуванню позитивного соціального капіталу в суспільстві. Високий рівень довіри й активна участь населення регіону в громадських організаціях допомагають максимально швидко вирішувати актуальні завдання соціально-економічного характеру завдяки полегшенню передачі інформації, зниженню транзакційних витрат, пов’язаних з формальними механізмами координації дій, бюрократичними процедурами. Добровільна взаємовигідна співпраця влади, громадських організацій і бізнес-структур – ключова ознака високорозвинутого ринку і демократії в суспільстві.

Соціальний капітал є тим важливим ресурсом регіонального розвитку, який впливає на державне управління, економічне зростання, значно покращує якість усіх видів суспільних послуг, визначає результативність роботи бізнес-структур. Тож основним завданням підвищення рівня добробуту регіонів у сучасних економічних реаліях є нарощування соціального капіталу як важливого елемента соціально-економічного розвитку суспільства. Серед основних інструментів, які сприяють підвищенню рівня соціального капіталу в регіоні, можна виокремити [6, с. 232–233]:

- 1) встановлення довірчих відносин між громадянами, органами влади та комерційними організаціями регіонів шляхом створення постійно діючих майданчиків для громадського діалогу різних соціальних груп, органів державної влади і місцевого самоврядування;

- 2) використання механізмів міжсекторного соціального партнерства у процесі реалізації соціальних програм регіонального значення;

- 3) забезпечення високого рівня обізнаності громадськості у питаннях стратегічних планів та поточної діяльності державних установ з широким використанням інформаційних технологій, засобів масової інформації; організацію рівного доступу всіх жителів регіону до соціально важливої інформації;

4) проведення конкурсів соціально значущих програм і грантових проєктів, ярмарків проєктів, а також використання інших технологій стимулювання громадської та підприємницької активності;

5) зростання кількості некомерційних організацій, громадських організацій, об'єднань, асоціацій;

6) підвищення рівня освіченості (культури) населення, що сприяє накопиченню певних знань, розвитку навичок результативного спілкування, культивує моральні норми, правила, принципи поведінки, які є джерелом соціального капіталу в регіоні;

7) створення центрів із залучення волонтерів, які погоджуються працювати на добровільній основі;

8) зміцнення інституту сім'ї в регіоні шляхом реалізації економічно і соціально значущих регіональних проєктів різними державними та недержавними організаціями, бізнес-структурами;

9) розв'язання конфліктних ситуацій, що виникають під час громадської взаємодії, на засадах консенсусу і взаємоповаги.

Цей перелік можна доповнити напрямками у сфері освіти, охорони здоров'я, науки, права, а також інших сфер життєдіяльності суспільства з урахуванням специфіки кожного регіону.

Таким чином, серед важливих особливостей соціального капіталу необхідно наголосити на його значному впливові на соціально-економічний розвиток регіону, формування ефективного демократичного суспільства в Україні. Завдяки високому рівню довіри у суспільстві агенти соціальної взаємодії набагато легше досягають взаєморозуміння та адаптуються до нових форм ринкового функціонування. У суспільствах з високим рівнем соціального капіталу прояви корумпованої діяльності спостерігаються набагато рідше. Соціальний капітал підвищує ефективність економічної взаємодії, полегшує координованість дій, стимулює розвиток ефективної кооперації. Тому поряд із проведенням послідовної внутрішньої і зовнішньої політики забезпечення соціально-економічної стабільності до основних факторів економічного розвитку регіонів слід також віднести необхідність нарощування соціального капіталу всіх рівнів економічної взаємодії.

Теоретична та прикладна цінність одержаних наукових результатів полягає у подальшому розширенні системи наукових поглядів на роль соціального капіталу в поліпшенні економічного стану суспільства та бізнесу.

Використані джерела

1. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. – М. : АСТ: Ермак, 2004. – 730 с.
2. Стежко Н. Роль соціального капіталу в забезпеченні інноваційного розвитку / Н. Стежко // Економіка. – 2010. – № 1 (101). – С. 47–51.
3. Материалы XI Международной научной конференции по проблемам развития экономики и общества, 6–8 апр. 2010 г. – Т. 2 / отв. ред. Е. Г. Ясин. – М. : Издат. дом ВШЭ, 2011. – С. 159–170.
4. Бурдяк В. І. Соціальний капітал і громадянське суспільство в Центрально-Східній Європі / В. І. Бурдяк // Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – 2010. – № 4. – С. 84–91.
5. Новый курс в Україні. 2012–2015 : нац. доп. / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ. – 2010. – 232 с.
6. Ясницкая Я. С. Современный процесс управления общественным сектором экономики как фактор роста социального капитала региона / Я. С. Ясницкая // Экономика и управление. – 2009. – № 5 (54). – С. 232–235.
7. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави : нац. доп. / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ. – 2009. – 687 с.
8. Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : сб. науч. тр. – Донецк : ДонНУ, 2012. – 402 с.
9. Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ : сб. науч. тр. – Одесса ; Севастополь ; Донецк : ДонНУ : РФ НИСИ, 2011. – Т. 2. – 846 с.

10. *Бондарчук Е. А.* Межсекторное социальное партнерство: объединение ресурсов бизнеса, власти и общества на территории МО / Е. А. Бондарчук, В. Н. Якимец // Местное устойчивое развитие. – 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://fsdejournal.ru/pdf-files/2010/bondarchuk_yakimets_03-2010.pdf.
11. *Плотников А. И.* Межсекторное партнерство как социальная инновация для муниципальной власти России / А. И Плотников // Современные научные исследования и инновации. – 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://web.snauka.ru/issues/2011/05/404>.